DOI No: <http://dx.doi.org/10.29228/Joh.49854>

Authenticity process is conducted by

Makale Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 08-03-2021

Kabul Tarihi: 07-04-2021

On-line Yayın: 30-06-2021

Article Type: Research article

Submitted: 08-03-2021

Accepted: 07-04-2021

Published Online: 30-06-2021

Atıf Bilgisi / Reference Information

Alandağlı, M. (2021). XVI. Yüzyılın Son Çeyreğinde Rum Eyaletinde “Şah’A Meyledenler”. *Journal of History School*, 52, 1601-1619.

XVI. YÜZYILIN SON ÇEYREĞİNDE RÛM EYALETİNDE “ŞAH’A MEYLEDENLER”¹

Murat ALANDAĞLI²

Öz

Ülkemizde Alevilik-Bektaşilik tarihine dair çalışmalar daha ziyade XVI. yüzyılın ilk yarısı ile XIX. yüzyıl bağlamında ele alınmıştır. İlk devire dair çalışmalarda Osmanlı-Safevi çekişmesi ve bu durumun imparatorluk tebaası Kızılbaş topluluklar üzerindeki etkisi daha çok siyasî ve itikadî bağlamda irdelenmiştir. İkinci döneme ait çalışmalar ise nispeten imparatorluk idaresinin merkezileşme çabaları ve bu durumun kızılbaşlar nezdinde yaratmış olduğu tesire dönüktür. İmparatorluk idaresinin, Anadolu kırsalında sıradan hayatını yaşarken dönemin kendine has özellikleri nedeniyle oluşan siyasî, sosyal ve itikadî havasından etkilenecek görünür olan Kızılbaşların, Safevilerle irtibatının kesilmesine dair gayretini erişebildiğimiz belgelerden rahatlıkla görebilmekteyiz. 17. ve 18. yüzyıllarda gerçekte ne olup bittiğine dair sarîh bilgiler olmasa da azalan Safevi tazyikiyle 19. yüzyıla kadar dingin bir hayatın devam ettiği düşünülebilir. Bu çalışma aslında daha ziyade ilk dönem örneklerine farklı bir bakış açısıyla katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu bakış açısı aslında başvuru kaynağının niteliği ve öneminden beslenmiştir. Ülkemizde daha ziyade siyasî, idarî, malî ve askerî maksatla tetkik edilmiş

¹ Bu makale 26-28 Kasım 2019 tarihinde Orta Doğu Teknik Üniversitesi’nin ev sahipliğinde tertip edilmiş olan 16. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi’nde ön bulguları sözlü olarak sunulmuş; Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Bilim Dalı’nda Prof. Dr. Mehmet ÖZ danışmanlığında hazırlanmakta olan “Rum Vilayetinde Yerleşim Düzeninde Değişmeler: Alaca, Mecitözü ve Almus Örneklerinde Bir Tarihî Coğrafya Araştırması (15. Yüzyıldan 20. Yüzyıla)” isimli doktora tezinden türetilmiştir.

² Öğr. Gör., Hakkari Üniversitesi Rektörlüğü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Hakkari/Türkiye, alandagli19@hotmail.com, Orcid: 0000-0001-5136-4910

tahrir defterleri Osmanlı-Safevi mücadelesi ve kızılbaşların durumu hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Vilayet-i Rum ve havalisine ait bu minvaldeki defterlerin tetkikiyle şimdiye kadar siyasi ve itikadi boyutuyla ele alınan meselenin ayrıca mali bir yönünün de olduğu görülmektedir. Haliyle çalışmada bu hususa dair tespitlerin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Ancak bu sayede kızılbaş meyleden bir Anadolu köylüsünün hem kendisi ve hem de imparatorluk idaresi nezdindeki çıkmazlarına dair ipuçlarına erişilebilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kızılbaş, Rum Vilayeti, Safeviler, Şah İsmail, Türkmenler.

“Tendency to the Shah” in the Last Quarter of XVI Century in the State of Rûm”

Abstract

Studies on the history of Alevism-Bektashism in our country are mostly the first half of the century XVI with the XIX. century are discussed in the context. In the studies on the first period, the Ottoman-Safavid conflict and the effect of this situation on the subjects of the empire, the Kızılbaş communities, are mostly examined in a political and religious context. On the other hand studies belonging to the second period, are directed towards the centralization efforts of the imperial administration and the effect of this situation on the Qizilbash. We can see easily, in the Anatolian countryside the efforts of the imperial administration's the period to cut off the contact of the Qizilbash with the Safavids, who were influenced by the political, social and religious atmosphere that emerged due to the peculiar characteristics of the period. Although there is no clear information about what actually happened in the 17th and 18th centuries, it can be thought that a calm life continued until the 19th century with the decreasing Safavid pressure. In fact, this study aims to contribute to the examples of the first period with a different perspective. This point of view is actually has been nourished by the quality and importance of the reference source's. In our country, the registries, which name ise Tahrir, have been examined for political, administrative, financial and military purposes, contain important information also about the Ottoman-Safavid struggle and the situation of the Kızılbaş. Result of the examination of this letters of the Vilayet-i Rum and its environs, it is seen that the issue, which has been in particular handled with its political and religious dimension, also has a financial aspect. Consequently, it is aimed to reveal the determinations on this issue in the study. We only in this way will be possible to find clues about the stalemate was lived, which are of one Anatolian peasant the Kızılbaş both imperial administration and himself in this periot.

Keywords: Kizilbash, Greek County, Safavids, Shah Ismail, Turkmens.

GİRİŞ

Tarikattan Devlete, Safevi Devletinin Kurulması meselesi başlı başına günümüz tarih literatüründe de görüleceği üzere onlarca kitap, tezin konusu olabilir. Buradaki temel maksat okuyucunun devletin kurulması ve kurumsallaşması hususunda kısaca bilgi sahibi olarak, Türkmenler konusuyla ilişkinin daha anlaşılır olmasını sağlamaktır. Safevi Devleti; dönemin siyasi ve özellikle de dini ikliminden hareketle ismini Erdebil merkezli Safeviyye tarikatının piri Şeyh Safiyüddin’den almıştır. Devlet bu tarikatının siyasi bir hüviyete bürünmesiyle kurulmuştur.³ İlhanlı hükümdarının kimi gelirleri Erdebil tekkesine aktarmasından, tekkenin kısa sürede etkin bir yer edindiği anlaşılmaktadır. Benzeri bir durum Hacı Ali döneminde gerçekleşmiştir. Anadolu’dan dönen Timur, Hacı Ali’yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaret Hacı’nin bölgedeki nüfuzunun artmasına ve yakın çevresinde kimi faaliyetleri daha rahat ifa etmesine zemin hazırlamıştır.⁴ Esas olarak devletin kuruluşu Hinz’in ifade ettiği üzere; Safevi düşüncesinin yayılması, bölgedeki serbest inançlarla diyalogların kurulması ve son olarak da yeni bir inanışın ortaya konulması gibi üç önemli aşamayı bünyesinde barındırmaktadır.⁵ Bu üç aşamanın gerçekleşmesini sağlayan ve aşağıda zikredeceğimiz iki önemli faktör bulunmaktadır. Bunlardan birincisi zorlu coğrafyaya hükümlanmış Moğolların bölgede etkin İslami tazyiki kırmalarıdır. Diğer ise bölgede uzun yıllar süren gerilimli hayattan bıkmış pek çok kişi ve grubun büyük bir boşluk ile buhrana düşmeleridir. Nitekim siyasi havanın gayet sert ve bulanık olduğu dönemde onları düşmüş oldukları bu boşluktan kurtaracak olanlar etkin nüfuz ve varlıklarını bildiğimiz kimi Sufi Şeyhleri olacaktır.⁶

Safevi tarikatının Şiileşmesi olayı her ne kadar uzun bir zamanı işaret etse de aslında Şeyh Cüneyd zamanında gerçekleşmiştir. Bu dönemde Türkmenlerle irtibat giderek kuvvetlendirilmişti. Şeyh Cüneyd dönemini önemli kılan etken ise, onun siyasi ve dini faaliyetlerini Anadolu’da ifa etmeyi düstur edinmiş olmasıdır.⁷ Onun çok kısa bir sürede Anadolu’daki faaliyetlerinde başarı kazandığını, Sultan II. Murad’ın, propagandalarına son vermek maksadıyla

³ Devlet ve tarikatın geçmişi hakkında çok daha fazla bilgi için Bk. Mirza Abbaslı, "Safevîler'in Kökenine Dair", *Belleten*, C.XL, S.158, Nisan 1976, s. 287-329.

⁴ Tufan Gündüz, "Safevîler", *DİA*, C.35, İstanbul, 2008, s. 451-457.

⁵ Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XVI. Yüzyılda İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, (Çev. Tefik Bıyıklıoğlu), Ankara, TTK. Yay., 1948, s. 2,3.

⁶ Said Amir Arjomand, *The Shadow of God and the Hidden Imam: Religion Political Order and Social Change in Shiite Iran from the beginning to 1890*, University of Chicago Press, Chicago, 1984, s. 27,28.

⁷ Arjomand, a.g.e., s. 76-80.

kendisine hediyeler göndermiş olmasından anlayabilmekteyiz.⁸ Şeyh Cüneyd'in siyasi ve inançsal olarak güç kazanmasını sağlayan esas önemli olay ise Diyarbakır merkezli Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın eniştesi olma vasfını kazanmasıdır. Nitekim Sivas, Erzurum, Erzincan, Mardin ile Urfa dolaylarındaki Türkmenler üzerinde tazyiki ve bazı liderlerle sağlam manevi bağlılık tesis etmesi onun bu durumunun doğal bir sonucuydu. Savory'nin gayet yerinde bir şekilde açıkladığı haliyle bu olay hem Şeyh Cüneyd ve hem de Türkmenler bakımından önemli bir dönüm noktasını işaret eder. Öyle ki Şeyh Cüneyd, bu dönemde Türkmenler arasında gezinerek, onları anlamaya, tanımaya, inanç, hayat tarzlarını kavrayacak derecede oldukça bol bir zaman bulmuştur. Öte yandan Türkmenler ise, kendilerine bu yönde yaklaşan bir Şeyh ile sonradan tanrılaştırılacak kadar derin bir bağlılık kurmuşlardır.⁹

1. Osmanlı-Safevi İlişkileri Bağlamında Önemli Bir Güç: Türkmenler

1.1. Türkmenlerin Safevi Topraklarına Yönelmeleri: Şah İsmail Dönemi

Şeyh Cüneyd'in ölümüyle birlikte yerine Şeyh Haydar geçti. Bu dönemde Sünni Osmanlı ve Memlûklü güçleri arasında hürriyetini kaybetme endişesi yaşayan pek çok Türkmen aşireti Safevi şeyhlerine yönelmeye başladılar. Tarikatın sistematik olarak belli bir düzene kavuşması da Şeyh Haydar döneminde olmuştur. Öyle ki o, kendisine bağlılık sözü veren herkesi silahlandırmak maksadıyla mali ve askeri hazırlıklara önem vermiştir. Safevi havzasına büyük ümitlerle geçen Türkmenlerin¹⁰ ilk hayal kırıklığı belki de kısa sürede kavuştuğu şan, şöret ve askeri nüfuzunu yok etmek maksadıyla hazırlanmış ittifak güçlerine karşı Derbent'te giriştiği savaşta Şeyh Haydar'ın ölmesiyle yaşanmıştır. Fakat tarih tüm bu yaşananlardan ari, kendi dünyasında her zaman olduğu gibi yol almaktaydı. Nitekim Türkmenlerin bu hayal kırıklığının akabinde gelecek şiddetli Şah İsmail bağılığı ancak böyle okunabilir. Şeyh Haydar'ın ölmesiyle yerine kimin geçeceği meselesi bir hayli tartışıldı. O dönemde henüz yedi yaşında olan İsmail'in büyük bir titizlikle korunması, gizlenmesi ve nihayet 1498 yılında ortaya çıkmasıyla Safevi Devleti başka bir

⁸ Nilgün Dalkesen, *15 ve 16 Yüzyıllarda Safevi Propagandası ve Etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tezi, Ankara, 1999, s. 4.

⁹ Rager M. Savory, "The Struggle for Supremacy in Persia After the Death of Timur", *Studies on the History of Safawid Iran*, London, Wariorum Reprints, 1987, s. 49-51.

¹⁰ Bu başlık ve çalışma genelinde ifade edilen Türkmenler ile esas olarak genellikle Osmanlı-Safevi mücadelesinin yoğun olarak cereyan ettiği bölgelerde yaşayan taife kastedilmiştir.

hüviyete büründü. Onun eski Türk kültür ve inancına dair tespitleri ve uygulamaları ile devletin inanç akidelerinde belirli bir Türkmen tazyiki hissedilir derecede arttı. Bu dini motivasyonu bireysel arzular takip edecek ve Şah İsmail babası ile dedesinin intikamını almak için harekete geçecekti. Bu vesileyle ilk olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesindeki Türkmenlere el uzatarak, Erzincan’da bir araya gelmeye davet etti. Sümer’in tespitlerine göre Rumlu, Şamlı, Ustaclu, Tekelü, Dulkadirlü, Kaçarlu, Varsaklu taifelerinden müteşekkil yedi bin Türkmen onun çağrısına gönül verdi.¹¹ Onların bir bir koparak Acem diyarına doğru yol almaları elbette sebepsiz değildi. Öyle ki dönemin dünyasında Osmanlı merkez idaresi nezdinde tüm imtiyazlarını kaybetmişlerdi. Artık karşılarında kendilerine Anadolu havalisinde valilik, kumandanlık vb. görevler vereceğini ifade eden bir başka hükümdarları vardı. Bu toplulukların siyasi, sosyal ve kültürel kırılma noktalarını çözecek en iyi yol inançsal duygularını okşamaktı. Şah, bu nedenle 1501 yılında Tebriz’i ele geçirdikten hemen sonra devletin resmi dini olarak “*Oniki İmam Şiiliği*”ni ilan etti.¹²

1.2. Osmanlı İmparatorluğunun Türkmenler Üzerinde Denetimi Arttırma Gayreti

Osmanlı imparatorluğu ise merkezi idareyi sağlamış ve bunun devamı için iç ve dış etkenlerden kaynaklı her türlü tehlikeye karşı pozisyon almış durumdaydı. Belki de bu duruşun en önemli nedenlerinden biri zincirin zayıf halkası olarak tabir edilecek olan Türkmenlerdi. Özellikle Doğu-Güneydoğu Anadolu’da zaman zaman Osmanlı ile kimi savaşlarda ittifak yapmış olan bu taifeden her geçen gün Safevi propagandasına düşenlerin sayısı artmaktaydı. İmparatorluk idaresi her ne yaptıysa, belki de bölgedeki coğrafi yapının da etkisiyle, denetimi tam olarak tesis edemedi. Fakat olabildiğince en kısa sürede Türkmenleri denetim altına almak zorundaydı. Merkezi idare Türkmenleri savaşlara katılmaları, vergileri düzgün ödemeleri ve elbette sınırlı alanlarda göçebe hayatlarını ifa etmeleri noktasında sık sık uyardı, uğraş verdi. İdarenin bu istekleri elbette hayat tarzlarına ters düşen Türkmenlerce kabul görmedi. Doğal olarak Türkmenler açısından bir başkaldırı ve imparatorluk idaresi tarafından da ikaz, uyarıyı aşırıp şiddetli cezalandırmaya giden yeni bir dönemi başladı. Osmanlı merkez idaresinin bürokratik ve siyasi işlemleri tehdit edecek, aksatacak her türlü oluşuma yönelik sert karşı koyuşu ilişkilerin bu raddeye varmasında şüphesiz

¹¹ Faruk Sümer, *Safevi Devleti’nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 17-21.

¹² Sümer, a.g.e., s. 25, 26.

önemli bir etkendi.¹³ Cezalandırmanın sona ermesinin sarıh bir yolu vardı: Türkmenler başından beri söylendiği üzere göçebe hayatlarına son verip yerleşik hayata geçecekler ve vergilerini ödeyeceklerdi. İmparatorluk idaresi bu yönde eğilimi sağlamak için ilk olarak göçebe vergilerin oranını arttırdı. Böylece fakirleşen göçebeler yerleşik hayata geçeceklerdi.¹⁴ Bu husustaki bir diğer başvuru metodu ise sürgünlerdi. Nitekim bilindiği üzere II. Bayezid, Teke ve Hamid bölgelerindeki Safevi taraftarlarını Koron ve Modon'a sürmüştü.¹⁵ Diğer taraftan Osmanlı imparatorluk idaresinin attığı bu tür adımlar esasında Safevi propagandası için uygun bir zemin hazırlamaktaydı. Nitekim Türkmenler bir yandan Osmanlı idaresine karşı direnç gösteriyorken diğer yandan Safevi idaresine de yanaşmaya başlıyorlardı.¹⁶ Bu durumda elbette Şah İsmail'in hedef kitlesi olan Türkmenlerin can damarlarına dokunan açık bir lisanla yazılmış şiirleri de etkili olmuştur. Bu nedenle Gölpınarlı'ya göre o, sadece yaşadığı dönemin değil, tüm Alevi-Bektaşî deyişlerinin hitap ve izah sahasında en etkili kişisi olabilecek kadar derin bir yer edinmiştir.¹⁷ Osmanlı-Safevi çekişmesi ve Türkmenlerin yukarıda izah etmeye çalıştığımız durumuna dair sanırım en keskin ve net saptamayı “*Sultanları tarafından incitilen bu insanlar kendi Şahlarını yarattılar*” şeklindeki ifadesiyle Lindner yapmıştır.¹⁸

2. Rum Eyaleti ve Havalisindeki Türkmenlerin Durumu

2.1. Çaldıran Savaşı Sonrası Osmanlı İmparatorluğunun Rum Eyaleti ve Havalisindeki Kızılbaş Politikası

Kızılbaş terimi genellikle onuncu yüzyılda İslami inanç ve esasları kendi gelenek ve görenekleriyle bağdaştıran göçmen Türkmen oymaklar için kullanılmıştır. Fakat dinî ve sosyal bir grubu niteleyecek hüviyete XV. yüzyılda kavuştuğu anlaşılmaktadır. Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar kendisine bağlı

¹³ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15. ve 17. Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1998, s. 84.

¹⁴ Rudi Lindner, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, İndiana University Press, Bloomington, 1983, s. 50-59.

¹⁵ Lindner, a.g.e, s.11.

¹⁶ Pek çok ahkâm kaydından da anlaşılacağı üzere Osmanlı İmparatorluk merkezi “ehl-i fesâd” olarak tabir ettiği safevi taraftarlarının hakkından gelinmesini yerel idarecilerden istemiştir, *Osmanlılar'da Divan, Bürokrasi, Ahkâm: II. Bâyezid Dönemine Aid 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, (Haz. İlhan Şahin-Feridun Emecen), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994, Hükümler: 11, 71, 111, 281, 330, 451,452, 453, 454.

¹⁷ Abdülkâki, Gölpınarlı, *Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar*, İnkılap Kitapevi Yay., Ankara 1943, s. 19

¹⁸ Lindner, a.g.e, s. 38.

XVI. Yüzyılın Son Çeyreğinde Rûm Eyaletinde “Şah’a Meyledenler”

Azerbaycan ve Doğu Anadolu Türkmenleri ayırt etmek için onların on iki dilimli kırmızı bürk takmalarını istemiştir. Osmanlı bürokratik literatüründe ise daha ziyade Safevi tarikatı takipçilerine “Kızılbaş” denilmiştir. Osmanlı-Safevi çekişmesinin arttığı dönemde ise bu terim daha ziyade isyancı, devlete muhalif zümre, olarak adlandırılmıştır. Hatta inanç ve akideleri çoğunluğun dini inancına göre düşünülerek sapıklık, yoldan çıkmışlık gibi kimi anlamı kazandığı anlaşılmaktadır.¹⁹ Rum vilayeti ve çevresinde bu yöndeki meylin artması ister istemez bir Osmanlı-Safevi çekişmesinin zeminini güçlendirmiştir. Peki, neydi Osmanlılar açısından Safevilerin tehlikeli boyutu? Öncelikle Osmanlı sahasında yaşayan pek çok grubu içine alan ve hayli ateşli bir Şii propaganda yapmalarıydı. İkincisi, onların arkasına giden gruplar her an Osmanlı yönetimine başkaldıracak potansiyele sahip bir tehlike arz etmekteydi. Bu nedenle her iki güç arasındaki gerilim nihayet II. Bayezid ile Şah İsmail döneminde şiddetlendi. Şah, İran’daki siyasi ve dini düşüncelerini ifa etmek maksadıyla Anadolu ve havalisinden pek çok Türkmen’in göç etmesi için çaba sarf ediyordu. Sümer’in tespitlerine göre onun ateşli çabası karşısında II. Bayezid yeterince direnç gösteremiyordu.²⁰ Belki de Çaldıran’a giden süreci buradan itibaren okumak gerekir. Yavuz’un Çaldıran’da Şah İsmail’i yenmesi siyasi ve kültürel havayı etkileyecek önemli bir sonuç doğurdu. Yavuz, II. Bayezid’in aksine gayet şiddetli bir tepki göstererek Çaldıran’a giden süreci başlattı ve nihayetinde Şah’ı mağlup etti. Bu sefer Rum vilayeti²¹ ve havalisinde Kızılbaş sempatisanlarının tespiti ve cezalandırılmasına giden dönem zuhur etti.²² Her iki hükümdarın Bektaşiler üzerindeki politikalarını mercek altına almış olan Farouqhi, II. Bayezid döneminde pek çok hediyelerin gönderildiği Hacı Bektaş Tekkesinin, Yavuz’un bu politikasının bir sonucu olarak kapatmış olabileceğini düşünmektedir.²³ Bu hususta belki de son olarak Refik’in tespitlerine dikkat kesilmemiz gerekmektedir. Nitekim o, 1550’li yılların sonuna doğru Rafızilerin öldürülmelerine dair kayıtlara tesadüf edildiğini ve fakat bu tarihten sonra bu yönde herhangi bir cezalandırmaya rastlanılmadığının

¹⁹ İlyas Üzümlü, “Kızılbaş”, *DİA*, C. 25, İstanbul, 2002, s. 546-557.

²⁰ Sümer, a.g.e, s. 24-27.

²¹ Rum Eyaleti, tarihsel ve terminolojik gelişimi hakkında Bk. Tayyib Gökbilgin, "15 ve 16. Asırlarda Eyâlet-i Rûm." *Vakıflar Dergisi*, 6, Ankara, 1965 51-61, ayrıca "...XVI. yüzyıl başlarında en geniş sınırlarına ulaşan Rum eyaletinde kırk üç kaza, kırk altı kale, otuz yedi şehir ve kasaba, 6447 köy, 3759 mezra, 154 cemaat, 447 kışlak ve yaylak bulunmaktaydı...", Bk. Ali Açıkel, "Rum Eyaleti", *DİA*, C. 35, İstanbul, 2008, s. 225-226.

²² Jean-Louis Bacque-Grammont, "Osmanlı İmparatorluğunun Doruğu: Olaylar (1512–1606)", *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, I: Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*, (Edt. Robert Mantran), (Çev. Server Tanilli), Cem Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 170-174.

²³ Süraiye Farouqhi, "XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Orta Anadolu’da Şeyh Âileleri", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri* (Haz. Osman Okyar – H. Ünal Nalbantoğlu), Ankara 1975, s. 212, 213.

altını çizmektedir.²⁴ Peki, bu Anadolu’da etkin ve yaygın Safevi politikasının sona erdiği anlamına gelebilir mi? Özellikle mühimme kataloğunda tesadüf edilen bilgiler bu yöndeki bir yargının doğru olmayacağını işaret etmektedir. O halde belki Safevi tazyiki azalmış olabilir ancak kesinlikle ortadan kalkmamıştır şeklinde bir yargıya varabiliriz. Nitekim Kızılbaşların Safeviler için Anadolu’nun farklı bölgelerinde nezir ve sadaka topladıkları görülmektedir.²⁵ Aynı şekilde Rum beylerbeyine yazılan hükümde bazı Şiilerin sadaka toplayıp İran elçisine verdikleri ve bunların defterlerinin hazırlandığından bahsedilmektedir.²⁶ Rum havalisindeki Kızılbaş, Rafizi olanların tespiti, cezalandırılması gibi uygulamalar belli aralıklarla devam etmişe benziyor. Osmanlı-Safevi çekişmesinden dolayı özellikle Rum eyaletinin mercek altına alınması bir rastlantı eseri değildi. Bu havalide “mülhid”, “Rafizi” ve “Kızılbaş” nüfusu oldukça fazlaydı. Hatta bu durum onların kontrolünü zorlaştırmaktaydı. Bu nedenle onların aileleriyle birlikte Kıbrıs’a sürülmeleri dahi düşünülmüştür.²⁷ Bu arada kimi belgelerde sık sık bir Kızılbaş takibinin yapıldığı ve tespit edilenlerin kayıt altına alındığına dair izlere yer yer rastlanılsa da maalesef henüz bu minvaldeki bir defter tesadüf edilmiş değildir.²⁸ Bu tür hükümlerde yer yer “*İran ile olan muameleler*”, “*İran ve Kızılbaş’a mail ve muhip olan*” ifadesi zikredilmektedir. Ayrıca imparatorluk idaresinin bu bağlantı ve tespitleri nasıl yaptığı sorusu ilk olarak akıllara gelmektedir. Toprak kadıları ve mahalli kimi bilirkişilerin şahadeti üzerine bu sorgulama ve tespit faaliyetlerini yürütüldüğü düşünülebilir.²⁹ Soruşturma ve kovuşturmaların gizli bir şekilde yürütüldüğü de aşikârdır.³⁰ Bir başka veri ve tespit metodu ise sefer yoklamalarıdır. Nitekim her sefer öncesi gönderilen emirlere mugayir hareket ederek iştirak etmeyenlerin Kızılbaş olmaları yüksek bir ihtimaldi. Hele hele Amasya örneğinde İran Şah’ı için “*Kızılbaş neslidir, ana kılıç çeken müslim değildir*” diyen Şah Bey isimli sipahiler varken.³¹ Bu hususta son olarak taşrada görevli kimi askeri sınıf mensuplarının göndermiş oldukları

²⁴ Ahmet Refik, *On Altıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşilik*, İstanbul, 1932, s. 12.

²⁵ Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1993, s. 238

²⁶ BOA. Mühimme 7/723 (Gurre-i Rebiyyü’l-Evvel 976, M.1568).

²⁷ BOA. Mühimme 36/164 (7 Safer 987/1579); BOA. Mühimme 33/204 (8 Zilkâde 985, M.1577).

²⁸ BOA. Mühimme 36/280 (27 Rebiyyü’l-Evvel 987, M.1579).

²⁹ “...Amasya Sancağı’nda İran ve Kızılbaş’a mail ve muhib olduklarından dolayı haklarından gelinmesi emrolunan eşhasdan otuzyedisinin Kızılbaşlığı sâbit ise de yirmi ikisi hakkında fenâ şehâdet olunmadığı hakkındaki iş’ârına cevaben toprak kadıları marifetiyle lâyıkiyla teftiş ettirilerek Kızılbaşlığı sabit olanların haklarından gelinmesi...”, BOA. Mühimme 9/38 (29 Ramazan 977, M.1569).

³⁰ BOA. Mühimme 7/723, (Gurre R. Evvel 976, M.1568)

³¹ BOA. Mühimme 71/163, T. (25 Rebiyyü’l-Evvel sene 1002, M.19 Aralık 1593).

haber ve bilgilerin de söz konusu tespit ve kovuşturmalarda etkin bir rol oynadığı söylenebilir.³²

2.2. Çaldırın Sonrası Rum Vilayeti ve Çevresindeki Kızılbaşlar

Oruç Bey ünlü tarihinde Kızılbaşların Şah İsmail’e olan meylini “...*Ve girü vilayet-i Acem’de feterat olup Erdevül sofuları kızıl taçlarla baş kaldırıp, vilayet-i Acem’de hirasın gösterüp, Şeyh Haydar oğlu Şeyh İsmail baş çeküp gelüp, Acem beğlerini fırsat bulduğunu kırıp şehir-i Tebriz’i ve vilayetini alıp, bu şevketile Acem vilayetini dutup her taraftan her vilayetten Erdevüllüler baş kaldırıp yürüdüler. Rumelinden ve Anadoludan ve her vilayetten ne kadar ve ne denli kızıl başlular, sofular varısa uğurlayın baş çekip, evin bargın satup savup terk edüp koyup gidüp şeyhlerine yardım etmeğe başladılar. Kendü padişahlarına hayin olup hıyanet etmeğe her tarafa kılıç salalar...*”³³ şeklinde ifade etmektedir. Aynı şekilde Celal-Zâde Mustafa, *Selimname* isimli eserinde “...*Anadolu’nun bazı yerlerinden kızılbaş adamlar olup, bu ülkede olan zulüm ve haksızlıkların işitip kavim ve akrabalarına haberler gönderip o topluluk halka adalet edip, dirliği yararlı ve arslan gibi adama verirler, diye bildirirler; Rum halkının çoğu o yöne eğilip, yer yer Acem’e mektup ve kâğıtlar göndererek bozgunculuğa teşebbüs ettikleri...*” şeklinde Oruç Bey’in izahına benzer ifadeler kullanmıştır.³⁴ Bu iki örnek, dönem dünyasında Osmanlı tarih yazarlarının Safevi taraftarı Türkmenlere bakışı anlamamıza fırsat vermektedir. Onların penceresinden bakıldığında Türkmenler, duymuş oldukları rahatsızlık nedeniyle Şah İsmail’e bel bağlamış; sıkıntılarının yok olması için onunla birlikte Osmanlı idaresine er geç başkaldıracaklardır.

Diğer taraftan Safevi kaynaklarında ise Şah İsmail’in Yavuz Sultan Selim ile olan mücadelesi Hz. Ali’nin muhaliflerle olan savaşıymış gibi düşünüldüğünü görmekteyiz. Nitekim tarihçilerin sık sık onu, “*Al soylu, Haydar soylu, Haydar alametli Şah, Zülfikar Kılıcını intikam kınından çekti*” şeklindeki ifadeleri bu düşünceyi doğrulamaktadır.³⁵ Şah İsmail artık Hz. Ali’ye yapılan zulmün, ezanın yok olmasını sağlayan, adil, güçlü bir karakterdir. Mazlumları koruyup kollayan hükümdardır. Bu iki söylem ve izah esasında dönem dünyasında oluşan

³² “... *Amasya’nın Kedeğra Nahiyesinde tımarı olan Hamza oğlu İbrahim nâm sipahi bazı kimseleri Râfîzî olarak haber verdiği cihetle...*” BOA. Mühimme 36/141, T. (23 Muharrem sene 987, M. 22 Mart 1579).

³³ Oruç Beğ Tarihi, *Osmanlı Tarihi (1288-1502)*, (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul, 2014, s. 187.

³⁴ Celâl-Zâde Mustafa, *Selim-Nâme*, (Haz. Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar), İstanbul, 1997, s. 283.

³⁵ Vural Genç, “Safevi Kroniklerinde Çaldırın Savaşı” *OSMED (Osmanlı Medeniyeti Araştırma Dergisi)*, 5 (8), 2019, s. 47.

farklılaşmanın çok daha net bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır. XVI. yüzyılda dönemin siyasi ve dini havasını yukarıdaki iki farklı yaklaşımdan okumak mümkündür. Türkmenlerin bu iki düşünce arasındaki seçimleri ise çalışmamızın şu ana kadar olan bölümünde ele alındığı üzere Safevi cenahında yer almaları şeklinde olacaktır.

Ülkemizde Osmanlı-Safevi ilişkilerinin seyri ve gelişimi doğal olarak daha çok siyasi tarih açısından ele alınmıştır. Yukarıda da ifade edildiği üzere gerek Osmanlı ve gerekse de Safevi tarihçileri de genellikle Çaldıran savaşından önceki durumu mercek altına almışlardır. Sonrası hakkına ise maalesef pek fazla malumatımız yoktur. Olay, ele alınmadığı şekliyle tamamen sona mı erdi? Yoksa Osmanlı idaresini rahatsız etmeyecek merhaleye mi vardı? Açıkçası bu ve benzeri pek çok sorunun cevabını vermek güçtür. Tarihsel her olayın sonuçlarının çok daha sonraki zamanlara kadar tesirinin varlığı gerçeğiyle hareket edildiğinde Çaldıran savaşından sonraki süreci de dikkatlice ele almak gerekmektedir. Bu nedenle çalışmamızın esas maksadı ülkemizde üzerinde pek fazla durulmamış olan Osmanlı-Safevi çekişmesi ve Türkmenlerin pozisyonunun ekonomik boyutuna dair bir parantez açmaktır. Elbette imparatorluk ekonomisi bu süreçte olumsuz etkilenmiştir. Bu etkilenmenin izlerine dair dönem kaynaklarından nelere tesadüf edileceği merakı hâsıl olmuştur. Bu merakın diri olduğu dönemde iştiraki olduğum bir proje³⁶ vesilesiyle Çorum havalisinde “*Kızılbaş olmağın*” ibaresinin yer aldığı kimi kayıtlara tesadüf ettim. Bu kayıtlarda söz konusu tımar sahibi kişilerin Kızılbaş olmaları vesilesiyle tımarlarının der dest edildiği, satıldığı belirtilmekteydi. O halde benzer minvaldeki örnekler o dönemde Rum vilayeti olarak telakki edilen bölgede bulunabilir miydi? Ayrıca bu tür bilgilerin Osmanlı Tahrir defterlerine girmesinin nedeni neydi? Bu türden soruların cevabı olabilecek bilgileri aşağıda vermeye gayret edeceğiz.

3. Tapu Tahrir Defterlerine Göre Rum’da Şah’a Meyledenler

3.1. Tahrir Defterlerine Göre Kızılbaş’a Gidenler

Çalışmanın buradan sonraki bölümünde Tapu Tahrir Defterlerinde *Kızılbaş*, *Rafîzi*, *Mülhid* olarak anılanların Osmanlı sosyal ve iktisadi hayatında yaptıkları tesirlere dair örneklerle yer verilecektir. İmparatorluk idaresi bakımından olayın böyle okunması elbette mümkündür. Fakat yukarıda izah edildiği üzere Türkmenlerin Şah’a meyletmeleri ve sonucunda Şah’ın mağlup

³⁶ H.984 (M.1576/1577) tarihli ve TKG. KK. TTd.54 Numaralı Defter-i Mufasssal-ı Liva-i Çorum, I. ve II. Cilt, (Haz. Mustafa Engin–Murat Alandağlı), Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Yayınları, Ankara 2014.

XVI. Yüzyılın Son Çeyreğinde Rûm Eyaletinde “Şah’a Meyledenler”

olması ile düşmüş oldukları cendereye dair izlere de yer verilecektir. Böylece bir yandan ısrarla tahrir sisteminin devamı noktasında gayret gösteren imparatorluk idaresi diğer yandan bel bağladıkları Şah’ın mağlup olmasıyla rızıklık toprağını kaybetme ihtimaliyle karşı karşıya kalmış taifelerin görünür olduğu bir pano resmedilecektir.

İmparatorluk idaresi askeri, mali, siyasi ve sosyal düzeninin temelini oluşturan tımar sisteminin kusursuz işlemlerinden yana her türlü çabayı göstermekteydi. O nedenle ilk olarak mali ve askeri sistemi aksatacak, kişileri tespit ederek işlerine son verecekti. Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime arşivi Tapu Tahrir Defterleri fonu bu hususta kanımızca üzerinde önemle durulması gereken bir durumdadır. Nitekim bu defterleri diğerlerinden farklı kılan temel özellik, son dönem tahrirleri olmaları hasebiyle kimi derkenar ve sonradan eklenmiş belgeleri bünyesinde barındırmalarıdır. Bu nedenle araştırmacılar çokça çaba sarf ettikleri bir konuda bu defterlerde hayli önemli birkaç satırlık veya bir varaklık bilgiler bulabilmektedir. Bu defterlerin Osmanlı-Safevi ilişkilerinin özellikle tımar sistemi özelindeki etkisinin tespiti noktasındaki yeri nedir? Rastladığımız örneklerin hemen hemen tamamında bir önceki tahrirden bahis olunmaktadır. Bu vesileyle aradan geçen zamanda tımar sisteminin değişme nedenlerine de ışık tutacak bilgiye erişebilmekteyiz. Genellikle “defter-i atik, köhne” olarak tabir edilen defterde bulunan tımarın bir sonraki tahriri esas alan yeni defterde farklı kişi/kişiler adına kaydedilmesi hadisesi önemli bir veri kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim aradan geçen dönemde tamamı olmasa da Kızılbaşlığa meyletmiş kişiler ile tımarını bırakıp gitmiş olanlara dair kimi bilgilere de tesadüf edilecektir. Çalışmamız kapsamında Sivas, Çorum, Amasya, Karahisar-ı Şarki, Hınıs ve Erzincan tahrir defterleri referans olarak kullanılmıştır. Bu defterlerdeki vassale ve derkenarlar ile ilave edilmiş kimi ferman, hüccetler gözden geçirilmiştir. Defterlerde genellikle tımar sahibinin Kızılbaş olduğu, “Acem diyarına gittiği”, “Kızılbaş gönül verdiği” şeklinde bilgilere erişilmiştir. Tesadüf edilen örnekleri, “Kızılbaş olanlar”, “Kızılbaş’a gidenler” ve nihayet “Kızılbaş’tan der dest edilenler” şeklinde üç başlık altında ele almak mümkündür.

3.2. “Kızılbaş Olanlar” ile ilgili Tespitler

Defterlerde ilk olarak tımarı bulunan bazı kişilerin Kızılbaş oldukları ifade edilmiş ve bahse konu zemin ya da tımarın hali hazırda kimin elinde olduğuna dair bilgilere yer vermiştir. Dolayısıyla bu bilgiler vesilesiyle bizler Kızılbaş olmuş kişiler, tımarı, tımarının durumu, bağlı bulunduğu köy, mezra, satışa yani el değiştirmeye konu olmuş ise işleticisi ya da alıcısının ismi ile bulunduğu köy

gibi pek çok farklı konuda bilgi sahibi olabilmekteyiz. Nitekim Çorum merkez kazası zeminlerin yer aldığı H. 984 (M. 1576/77) tarihli defterde bu tür bir örneğe rastlamaktayız. Örnekte İsa Halife isimli şahsın Kızılbaş olması nedeniyle zemininin Ökü Karyesinden İhtiyar veled-i Yusuf adına kaydedildiğini görebilmekteyiz.³⁷ Benzer minvaldeki bir başka örneğe yine aynı defterde tesadüf edilmiştir. Bu örnekteki bilgiler ise çok daha dikkatli bir şekilde tetkik edildiğinde oldukça önemli çıkarımlara varmamıza fırsat verecek mahiyettedir. Divan-ı Karaberk'te Çat Mezrasında bulunduğunu öğrendiğimiz malikâne sahibi Ali Bey'in evlatlarından olan Mustafa'nın hissesi Kızılbaş olması münasebetiyle satılmıştır. Bu satış işleminin ise "hük-m-i padişahi" üzere yapıldığı ve farklı bir köy adı verilmediğine göre aynı köyden olması muhtemel Habil oğlu Şah Veli isimli kişi tarafından satın alındığını görebilmekteyiz.³⁸ O halde bu tarihlerde Kızılbaş olanların tımarının satış yoluyla bir başkasına devri öngören bir padişah fermanının ilan edildiği geçeğiyle karşılaşmaktayız. Ayrıca Abli Bey'in birden çok evladının olduğu ve bunlardan Mustafa'nın Kızılbaş olduğu sonucu da çıkartılabilir. Öyle ki diğer çocuklarının durumu hakkında maalesef bir bilgiye sahip değiliz. Şu halde söz konusu Mustafa haricinde diğer çocukların hisselerinde her hangi bir değişimin olduğu söylenemez.

Benzeri minvaldeki örneklerle Sivas Mufassal defterinde de rastlamaktayız. Sivas'a bağlı Ozan Köyünde malikâne sahibi Mahmud bin Hacı Ali, Kızılbaş olduğundan emlâki emr-i şerif üzere satılmıştır. Mahmut'un emlâkini ise yine aynı köyden olması muhtemel Mehmet Çavuş bin Abdülgani isimli bir başka kişi almış ve irsen evlatlarına intikali şartıyla yeni deftere kayıt olunmuştur.³⁹

Bu türdeki örneklerin çoğuna özellikle Halkulvâd⁴⁰ seferi babında Karahisar-ı Şarki vilayetinde tesadüf ettiğimizi belirtmemiz gerekmektedir. Karahisar-ı Şarki'nin Akhisar Kazasına bağlı ve malikâneli olan Zatana/Zidana Köyünden Halil Sofu veled-i Said Çelebi'nin Kızılbaş olması nedeniyle hissesinin Hazine-i hassaya intikal edildiği anlaşılmaktadır.⁴¹ Aynı şekilde Burnaz Köyünde malikâne sahibi olan Yusuf ve Yakub'un Kızılbaş olmaları vesilesiyle hisselerinin hassa-i hümayuna kaydedildiği görülmektedir.⁴²

³⁷ H.984 (M.1576/1577) Tarihli ve TKG. KK. TTd.54 (32/38) Numaralı Defter-i Mufassal-ı Liva-i Çorum, v. 20/a.

³⁸ H.984 (M.1576/1577) Tarihli ve TKG. KK. TTd.54 (32/38) Numaralı Defter-i Mufassal-ı Liva-i Çorum, v. 211/a.

³⁹ H. 980 (M.1572/73) Tarihli TKG. KK. TTd.177 (312/14) Sivas Mufassal Birinci Cilt, v. 59/b.

⁴⁰ Aydın Kurt, 1565-1575 Yılları Arasında Karahisar-ı Şarki Sancağında Tımar Teşkilatı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2017, s. 198

⁴¹ TKG. KK. TTd.98 (11/174) Karahisar-ı Şarki Mufassal, v. 98/a.

⁴² TKG. KK. TTd.99 (10/169) Karahisar-ı Şarki Mufassal İkinci Cilt, v. 158/a.

XVI. Yüzyılın Son Çeyreğinde Rûm Eyaletinde “Şah’a Meyledenler”

Karahisar-ı Şarki’de benzer muhtevalı örnekleri şu şekilde sıralayabiliriz. Öğrek⁴³, Taylu⁴⁴, Göçbeyi⁴⁵, Sağmuğa⁴⁶, Çobanalanı⁴⁷, Burnaz⁴⁸, Kızılcaviran⁴⁹ ve Ortaviran⁵⁰ köylerinde malikâne sahibi kişilerin Kızılbaş olmaları nedeniyle hisselerinin padişah hassı olarak kaydedilmiştir. Karahisar-ı Şarki havalisindeki bu minvaldeki son örneğe Selede köyünde tesadüf etmekteyiz. Malikânesinin Bayhad Bey evladına ait olduğunu öğrendiğimiz hissenin önceki sahibi olan Budak veled-i Hasan’ın Kızılbaş olması nedeniyle hissesinin hass-ı hümayun adına kaydedildiği görülmektedir.⁵¹ Bu tür örneklerde genellikle “malikâne” ibareli kayıtlara tesadüf etmemizde oldukça önemlidir. Çünkü Öz’ün de ifade ettiği üzere malikâne-divanî sistemi özellikle Orta Anadolu ekseninde Osmanlı öncesi döneme köklendirilen oldukça güçlü aile, hanedan mensuplarının varlığını işaret etmektedir. Osmanlı idaresi bölgeyi ele geçirdiğinde güçlü bir “aristokrasinin” oluşmasına mahal vermeyecek derecede var olan kimi

⁴³ “...Karye-i Ükerli/Öğekli, tâbi’-i mezbûr, mâlikâne mülk-i Pir Hamza ve Satılmış evlâd-ı Ali, ber müceb-i defter-i atik, sâbıkâ sâhib-i Kızılbaş olmağın hâssa-i hümayûn şode...”, TKG. KK. TTd.99 (10/169) Karahisar-ı Şarki Mufasssal İkinci Cilt, v.164/b, bu köyler hakkında ayrıca bk. *Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VII*, (Hz. Mehmet Öz-Fatma Acun), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2008, s. 343, 346, 348, 340

⁴⁴ “...Karye-i Taylu, tâbi’-i mezbûr mâlikâne mülk-i Sevinç Bey ve Pir Veli ve Beyrek, ber müceb-i defter-i atik, sâbıkâ sâhib-i Kızılbaş olmağın hâssa-i hümayun şode...”, TKG. KK. TTd.99 (10/169) Karahisar-ı Şarki Mufasssal İkinci Cilt, v. 178/a.

⁴⁵ “...Karye-i Göçbeyi, tâbi’-i mezbûr, mâlikâne mülk-i Mehmed, sâhib-i Kızılbaş olmağın hâliyâ hâss-ı hümayûn şod...”, TKG. KK. TTd.99 (10/169) Karahisar-ı Şarki Mufasssal İkinci Cilt, v. 178/b.

⁴⁶ “...Karye-i Sağmuğa?, tâbi’-i mezbûr, tamam mâlikâne mülk-i evlâd-ı Hasan Bey, ber müceb-i defter-i atik, sâbıkâ sâhib-i Kızılbaş olmağın hâliyâ hâssa-i hümayûn şod...”, TKG. KK. TTd.99 (10/169) Karahisar-ı Şarki Mufasssal İkinci Cilt, v. 184/a.

⁴⁷ “...Karye-i Çobanalanı, tâbi’-i mezbûr, mâlikâne mülk-i Mâriye Hâtûn, ber müceb-i defter-i atik, sâbıkâ sâhib-i Kızılbaş olmağın hâliyâ hâssa-i Hümayûn şode...”, TKG. KK. TTd.99 (10/169) Karahisar-ı Şarki Mufasssal İkinci Cilt, v. 184/b.

⁴⁸ “...Karye-i Boztar, tâbi’-i m. mâlikâne, mülk-i Yakub ve Yusuf sâbık sâhibi Kızılbaş olmağın hâliyâ hâssa-i hümayun...”, TKG. KK. TTd.99 (10/169) Karahisar-ı Şarki Mufasssal İkinci Cilt, v. 158/a.

⁴⁹ “...Karye-i Kızılcaviran tâbi’-i m, mâlikâne mülk-i Seydi Ali ve Menteşe, ber müceb-i defter-i atik, sâbıkâ sâhib-i Kızılbaş olmağın hâssa-i hümayûn şod...”, TKG. KK. TTd.99 (10/169) Karahisar-ı Şarki Mufasssal İkinci Cilt, v. 158/b.

⁵⁰ “...Karye-i Ortaviran, tâbi’-i m, mâlikâne mülk-i Seydi Ali b. Bayezıd ve Beyrek ve Ahmed ve Seydi Ali, ber müceb-i defter-i atik, sâbıkâ sâhib-i Kızılbaş olmağın hâliyâ hâssa-i pâdişâh-ı âlem-penâh şode...”, TKG. KK. TTd.99 (10/169) Karahisar-ı Şarki Mufasssal İkinci Cilt, v. 161/a.

⁵¹ TKG. KK. TTd.98 (11/174) Karahisar-ı Şarki Mufasssal, v. 98/a.

uygulamaların devamına müsaade etmiştir.⁵² Dolayısıyla karşılaştığımız örneklerdeki kişilerin tarihsel olarak çok daha eski bir döneme uzanan hayat hikâyelerinin olup olmadığı sorusu akıllara gelmektedir.

Başka bölgelerde de benzer örnekler bulunmaktadır. Meselâ, Kütahya havalisinde çiftlik sahibi olan Musa veled-i Mehmed'in hissesi Kızılbaş olması sebebiyle daha öncede emir olunduğu şekliyle Pir Ahmet Fakih tarafından satın alınmıştır.⁵³ Bu satışa dair hüccet hisse sahiplerinin elinde bulunmaktadır. Bu hüccet esas olarak gerekli değişikliklerin yapılarak yeni deftere kaydedilmesi istenilmektedir. Yine, Trabzon'un Venatya/Venatye Köyünde bulunan Turamış Bey Zaviyesi, burada görevli şeyhin Kızılbaş olması vesilesiyle harap olmuştur. Söz konusu zaviyenin bu duruma gelmesinde şeyhinin Acem diyarına gitmiş olması oldukça etkili olmuştur. Şeyhi Rükneddin'in Kızılbaş olması nedeniyle zaviyenin yeri ve bağlı bulunan bağ, bahçeleri ile iki ev ve ambarı Giresun hisarında görevli Ali isimli kişiye satılmıştır.⁵⁴ Burada zaviyenin ihya edilerek işlevinin yürütülmesi noktasında bir isteğin olduğuna dair ize maalesef tesadüf edememekteyiz.

3.3. “Kızılbaş’a Gidenler” ile İlgili Tespitler

Sivas'ın İki Kilise isimli köyün malikânesinin yarısı Mahmut Çelebi bin Ali adına kayıtlıdır. Malikânenin yarısına sahip Mahmut Çelebi'nin “Kızılbaş'a gitmesi” nedeniyle onun hissesinin Abdülgani Çavuş tarafından bizzat imparatorluk merkezine gidilerek satın aldığı anlaşılmaktadır. Abdülgani Çavuş'un bu işlemi gerçekleştirdiğine dair evrakı evlatları tarafından tahrir heyetine takdim edilmiştir.⁵⁵

Yine Trabzon'da Yusuf veled-i Süleyman'ın kızılbaş olması (*kızılbaş şod*)⁵⁶ olması vesilesiyle zemin hissesinin İshak veled-i Aykut ve Himmet veled-i Mehmed ile Hüseyin veled-i Hamid'in elinde olduğu görülmektedir.⁵⁷

⁵² Mehmet Öz, *Osmanlı tarihi Üzerine II İnsan, Toplum, Ekonomi*, Cedit Neşriyat, Ankara, 2020, s.171-183, Aynı Yazar, *XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*, Türk tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 123-127.

⁵³ H. 978 (M.1570/71) Tarihli TKG. KK. TTd.132 (71/48) Kütahya Mufassal İkinci Cilt, v. 80/b.

⁵⁴ H. 991 (M.1583/84) Tarihli TKG. KK. TTd.195 (21/43) Trabzon Mufassal İkinci Cilt, v. 176/b.

⁵⁵ H. 980 (M.1572/73) Tarihli TKG. KK. TTd.177 (312/14) Sivas Mufassal Birinci Cilt, v. 92/a.

⁵⁶ Şüd: gitme, gidiş.

⁵⁷ H. 991 (M.1583/84) Tarihli TKG. KK. TTd.195 (21/43) Trabzon Mufassal İkinci Cilt, v. 179/a.

3.4. “Kızılbaşlardan der-dest Edilenler” ile ilgili Tespitler

Bu minvaldeki örneğe Kumnat/Komanat’a bağlı Kızıl Köyünde rastlamaktayız. Malikânesi Medine-i Menüvvre vakfına ait olan köyde “Bayezid veled-i Mezid ve Şah Kulu bin Mehmed ve İvaz veled-i Ömer ve Süleyman bin İsmail ve Ahmed bin Kasab Mustafa” isimli kişilerin zemin hisseleri şehir kethüdası olan Hoca Şeyh Tursun Çelebi tarafından ele geçirilmiştir.⁵⁸ Burada yukarıda isimleri yazılı Kızılbaşların daha önceki başlıkta ifade edildiği üzere Acem’e gidip gitmediklerine dair bilgiye maalesef erişememekteyiz. Dolayısıyla bu kişiler Kumnat’ta mı kaldılar? Göç mü ettiler? sorusunun cevabı da mevcut veriler çerçevesinde maalesef açıkta kalmaktadır. Fakat Kızılbaş olmaları hasebiyle doğrudan el konulduğu veya hisselerini boş bırakıp Acem diyarına gitmelerinden dolayı, söz konusu el değiştirmelerin yaşanmış olması aşikârdır. Fakat buradaki der-dest terimine de dikkat etmek gerekmektedir. Nitekim “elde tutmak ya da ele geçirmek” anlamlarına gelmesi bakımından yukarıdaki iki farklı düşüncemizi de teyit edecek durumdadır.

SONUÇ

Sınırlı kaynaklara dayalı olmakla beraber bu çalışmada, ülkemizde daha ziyade siyasi ve dinî bakımdan sorgulanan Osmanlı-Safevi ilişkilerinin gerek Osmanlı İmparatorluk idaresi ve gerekse de onun tahakkümü altında yaşayan Türkmenlerin iktisadi hayatlarındaki kırılmaya dair farklı bir bakış açısı ortaya koymaya çalıştık. Öncelikle Osmanlı-Safevi ilişkilerinin en şiddetli olduğu dönemde çiftini çubuğunu terk eden Kızılbaş taifesinin varlığı bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Bu bilgilerin tahrir defterlerinden tespit edilmiş olması da oldukça önemlidir. Tahrir defterlerinin bugüne kadar kullanıldığı haliyle sadece “askeri, siyasi ve iktisadi” yönüyle değil, bu ve benzeri konulara da ışık tutacak mahiyette bilgiler barındırdığı da anlaşılmaktadır. Ayrıca örnekler tek tek ele alındığında Çorum, Sivas, Karahisar-ı Şarki bölgelerinde çok daha fazla olaya tesadüf edilmesi Osmanlı-Safevi mücadelesinin odak merkezi olarak bu bölgelerin ön plana çıktığının bir işaretidir. Fakat Trabzon, Kütahya gibi bölgelerde de benzer örneklerle tesadüf edilmesi dönem dünyasında Anadolu genelinde kâh seyrek ve kâh yoğun olan bir Şah’a meyletme olgusunun varlığını da ortaya koymaktadır. Şüphesiz tahrir defterlerinin bu hususta bizlere çok daha fazla bilgi vereceği aşikârdır. Söz konusu bölgelere ait bir önceki ve sonraki tahrirlerin karşılaştırmalı bir metotla tetkik edilmesi bile başlı başına çok önemli sonuçlara erişilmesine vesile olacaktır. Nitekim bizler çalışmamızda yer yer ifade

⁵⁸ H. 980 (M.1572/73) Tarihli TKG. KK. TTd.177 (312/14) Sivas Mufasssal Birinci Cilt, v. 160/b.

ettiğimiz Kızılbaşların nerede oldukları, sayısal olarak önceki ve sonraki dönemlere ait nüfus verilerindeki kimi değişimlerin takibi gibi oldukça önemli soruların cevabını ancak bu vesileyle öğrenebileceğiz.

KAYNAKÇA/REFERENCES

Arşiv Kaynakları

BOA. MHM. d. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri)

BOA. Mühimme 7/723, 9/38, 33/204, 36/141, 36/164, 36/280, 71/163.

TKG. KK. TT. d. (Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi Tapu Tahrir Defterleri)

TKG. KK. TTd.54 (32/38), 177 (312/14), 98 (11/174), 99 (10/169), 132 (71/48), 195 (21/43), 195 (21/43).

Kaynak Eserler

Oruç Beğ Tarihi (2014). *Osmanlı Tarihi (1288-1502)*, (Haz. Öztürk, N.).

Celâl-zâde Mustafa (1997). *Selim-Nâme*, (Haz. Uğur, A. & Çuhadar, M.).

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Abbaski, M. (1976). Safevîler'in Kökenine Dair. *Belleten*, XL(158), 290-308.

Açıkel, A. (2008). Rum Eyaleti. *DİA*, 35, 225-226. Diyanet Vakfı Yayınları

Altınay, A. R. (1932). *On Altıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşilik*.

Arjamond, S. A. (1984). *The Shadow of God and the Hidden İmam: Religion Political Order and Social Change in Shiite İran from the beginning to 1890*. University of Chicago Press.

Dalkesen, N. (1999). *15 ve 16 Yüzyıllarda Safevi Propagandası ve Etkileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, S.B.E.

Farokhi, S. (1975). XVI.-XVIII. yüzyıllarda Orta Anadolu'da Şeyh âileleri. *Türkiye İktisat Tarihi Semineri* (Haz. Okyar, O. & Nalbantoğlu, H. Ü.), içinde (ss.197-227), Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Genç, V. (2019). Safevi kroniklerinde çaldıran savaşı. *OSMED*, 5(8), 41-50.

XVI. Yüzyılın Son Çeyreğinde Rûm Eyaletinde “Şah’a Meyledenler”

- Gökbilgin, T. (1965). 15 ve 16. asırlarda Eyâlet-i Rûm. *Vakıflar Dergisi*, 6, 51-61.
- Gölpınarlı, A. (1943). *Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar*. İnkılap Kitapevi Yayınları.
- Grammont, B. & L. Jean, (1995). Osmanlı imparatorluğunun doruğu: Olaylar (1512–1606). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, I: Osmanlı Devleti'nin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna*, (Edt. Robert Mantran&S. Tanilli, Çev.), içinde (ss.171-194), Cem Yayınları.
- Gündüz, T. (2008). Safevîler. *DİA*, 35, 451-457. Diyanet Vakfı Yayınları
- H.984 (M.1576/1577) tarihli ve TKG. KK. TTd.54 Numaralı Defter-i Mufasssal-ı Liva-i Çorum, C.I, (Haz. Engin M. & Alandağlı M.), (2014). Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Yayınları.
- H.984 (M.1576/1577) tarihli ve TKG. KK. TTd.54 Numaralı Defter-i Mufasssal-ı Liva-i Çorum, C.II, (Haz. Engin M. & Alandağlı M.), (2014). Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi Yayınları.
- Hinz, W. (1948). *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XVI. Yüzyılda İran’ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi*, (Çev. Bıyıklıoğlu, T.), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kurt, A. (2017). 1565-1575 yılları arasında Karahisar-ı Şarki Sancağında Timar teşkilatı. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kütükoğlu, B. (1993). *Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri*. İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Lindner, R. (1983). *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*. İndiana University Press.
- Ocak, A.Y. (1998). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15. ve 17. Yüzyıllar)*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Orta Karadeniz Tarihinin Kaynakları VII, (2008). (Haz. Öz, M. & Acun, F.), Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Osmanlılar'da Divan, Bürokrasi, Ahkâm: II. Bâyezid Dönemine Aid 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri, (1994). (Haz. Şahin, İ. & Emecen, F.), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Öz, M. (1999). XV-XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Öz, M. (2020). *Osmanlı Tarihi Üzerine II-İnsan, Toplum, Ekonomi*. Cedit Neşriyat.
- Savory, R. M. (1987). The Struggle for supremacy in Persia after the death of Timur. *Studies on the History of Safawid İran*. Wariorum Reprints.
- Sümer, F. (1992). *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenlerinin Rolü*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Üzüm, İ. (2002). Kızılbaş. *DİA*, 25, 546-557. Diyanet Vakfı Yayınları

EXTENDED ABSTRACT

Studies on Alevism-Bektashism, both in our country and in different countries of the world, are made every day, including different perspectives. Most of the studies in this direction, as they are subject to, are about the belief and creed aspects of Alevis-Bektashis. However, in our opinion, there is another very important issue that is actually overlooked in this field. Alevis-Bektashism has been subjected to or surrounded some thought, politics and social influential factors that by in terms of historical process should also be addressed. As a result, Alevis have sustained their lives in other political, cultural and social fields for centuries with all their differences and wealth. They have been affected or influenced in this process. Unfortunately, this change and interaction aspects of has not been addressed much due to the lack of about archive resources.

The most violent, period of the Ottoman-Safavid fights, as many scientists intensified their work on Alevism, is the period when Yavuz Sultan Selim and Shah Ismail ruled. This period, political, cultural, and the most important, for the geography of Anatolia and Iran was a belief formation process. In this respect, the first quarter of the XVI. century can be read as a period in where the Alevis / Kizilbash living in Anatolia Geography are in a political, cultural and religious phase of choice. On the one hand; what happened after this period? How the Ottoman-Safevi struggle continued in Anatolia and how did this story affect the Alevis / Kizilbash in Anatolia? The answer to such questions is still uncertain because of the lack of sufficient archival material.

It is known that, in the period of Murat III, perhaps, all the negativities were left on one side and military, administrative, political, and especially financial politics were re-edited and systematized in a holistic view. In this study, it is aimed to come up with the clues about the unknowns mentioned above and the answers about the answers to the listed questions by following the tendency to the Shah; which was found in the Tahrir letters. As a matter of fact, in the letters there are

quite limited information, such as the Ottoman-Safavid relations, Alevis / Kizilbashs approach to this letters, in fact, we offer a lot of important information.

With the shaping of the work often emphasized, apart from the first quarter of the XVI century. It will be seen that, the last quarter of the XVI. Century also points an important time period in the context of Ottoman-Safevi and Alevis / Kizilbash relations. In addition, the regions in which these relations took place can be expressed as Sivas, Çorum, Karahisar-i Şarki surroundings, and some measures taken by the Ottoman administration in these areas will be witnessed. At the point, where it will come, it will face the fact that it is actually two different dimensions. Among these are the existence of the Alawi / Kizilbash people who still love the Shah in the Anatolian geography and who have left the couple bar for this reason; and the second is the empire administration, which has been sustaining independence and order in the direction of the central government and endeavoring at the point of continuing the timar.

For this reason, the examples we have come across in the enrollment books of the regions we have considered (Vilâyet-i Rûm) contain information about these two different dimensions of the event. The central and provincial administrators of the empire made an extraordinary effort to maintain order and system. They even welcomed the frequent change of hands of the fiefs, which could lead to economic, political and social impasse. Every time, warnings were made to prevent especially those who were the Kizilbash and those who connected with the Shah. It is understood that the fiefs of the outgoing people were given primarily to people from the nearby basin for in order to remain empty.

It is understood that strict control on this issue did not prevent many people from abandoning the countryside of the province-i rum or establishing a bond of affection with the Shah. The past of these people who are called " Kizilbash ", " Kizilbash Şode" and " Kizilbash incline", who have left their couple, land, family and order behind and are under the pressure of an air that we do not know exactly today, is worth examining. Are they so obsessed with the policies of imperial administration? Or were they caught up in the political, faith-oriented discourses of the Shah, who promised them another livable world with his breath, words and discourses? And perhaps the most interesting is the issue of what happened next? What kind of atmosphere did these people encounter when they went to the realm of the Shah, which name is Safavi, did they conflict between what they thought and the existing order? Unfortunationaly the series of questions, that can reproduced in this way, can not be answered due to the scarcity of resources for this period.